

Litteratur om besættelsestiden - omkring et nationalt monument

af forskningschef, dr.phil. John T. Lauridsen

Det følgende er skrevet som indledning til en kommende bog, *Samarbejde og Modstand. Danmark 1940-45. En bibliografi*, som udgives af Det Kongelige Bibliotek og Museum Tusulanum Forlag i serien *Danish Humanist Texts and Studies*. Her gengivet med enkelte tilføjelser.

Formålet. „Man bør ikke generalisere...“¹

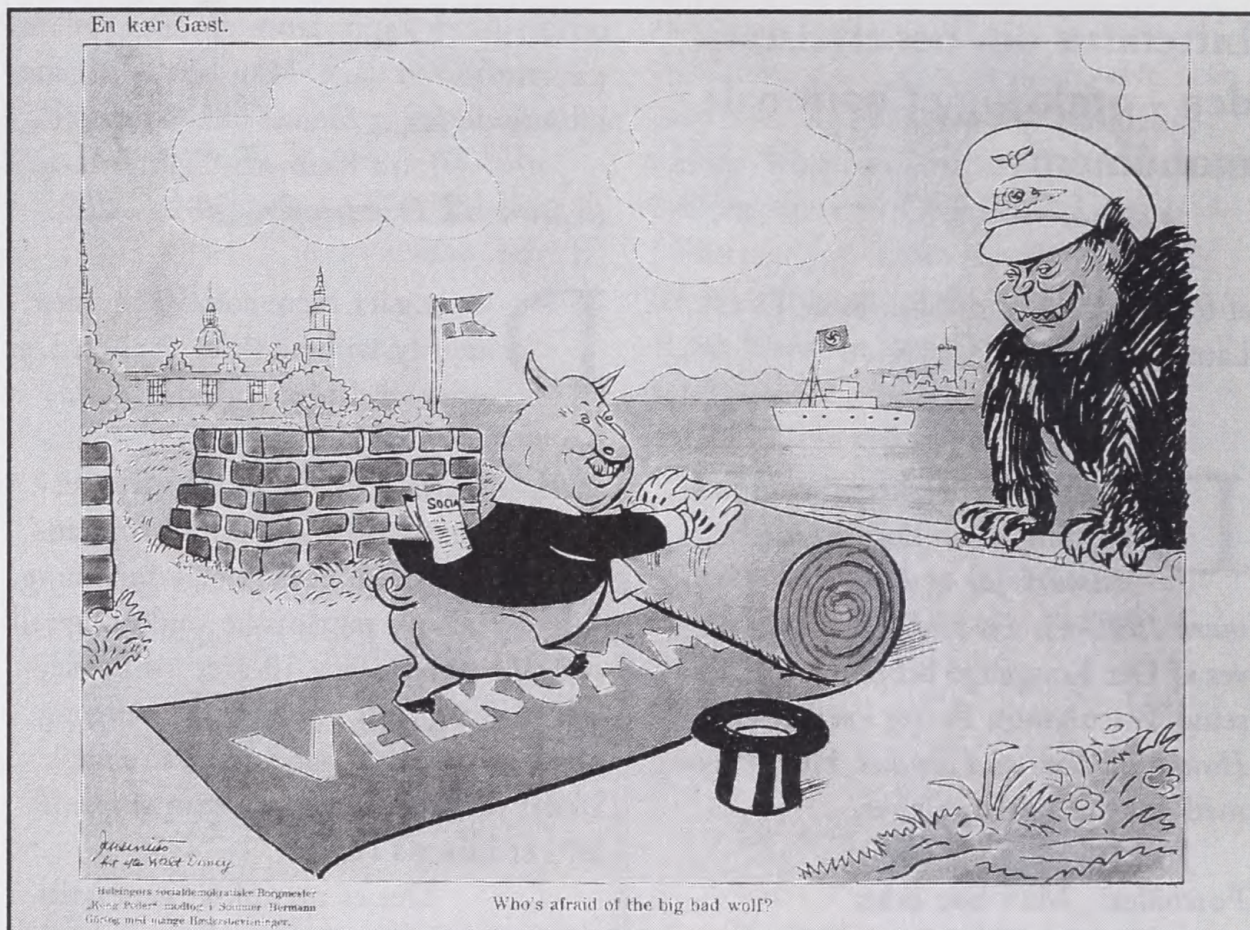
Da vi slentrede gennem byen [Fredericia] den aften [i maj 1945], samlede en større mængde bag os, og den lokale barber præsenterede sig som leder af den stedlige modstandsbevægelse. Næsten med magt halede han os med ind i sin butik for at drikke en skål i dansk snaps. Paul Nitze spurgte ham ud om tyskernes grusomheder og om hans egen rolle i modstandskampen, men hans svar var ikke ganske fyldestgørende. Hvad grusomheder angik, så havde tyskerne været skyld i, at han ikke kunne få kondomer, som var en vigtig artikel i barbersalonens omsætning; han mistænkte dem for at give deres soldater salpeter at spise i stedet for. Med hensyn til modstand fortalte han os med en vis selvfølelse, at han ikke havde barberet en eneste tysk

officer siden kapitulationen. Det var nu næsten fjorten dage. Man bør ikke generalisere ud fra et sådant lille eksempel“.

John Kenneth Galbraith: *Et liv i vor tid. Erindringer*. 1982, s. 209.

Der er gået mere end 50 år siden den tyske besættelses ophør. Der er skrevet mere om de år end om nogen anden enkeltperiode i Danmarkshistorien. Første bølge var efterkrigstidens patriotiske litteratur og anden bølge den videnskabelige forskning, fulgt op af nye patriotiske værker lige til den allerseneste tid. 50-året for befrielsen var en anledning til endnu engang alene at slå på de patriotiske strenge i stedet for at se Danmark som smørhullet i et Europa i krig.

Der er nu vokset generationer op, som ikke er fortrolige med hele den store litteratur om besættelsestiden og heller ikke har fulgt fremvæksten af den omfangsmæssigt set meget mere begrænsede historiske forskning, der skridtvis har søgt at give danskerne et mere realistisk syn på tiden 1940-45. Det er i første række *Samarbejde og Modstand. Danmark 1940-45. En bibliografi's* formål at give dem et overblik over, hvad der er produceret i håb om, at det vil anspore til fornyet beskæftigelse. At der er skrevet meget om den danske besættelsestid, er ikke ensbetydende med, at der er skrevet tilstrækkeligt, endsige at det allerede skrevne er det sidste ord i den sag. En meget betydelig del af litteraturen reproducerer besættelsestidens og befrielsesdagens patriotiske toner. Repræsentanter for tiden dengang betragter det nærmest

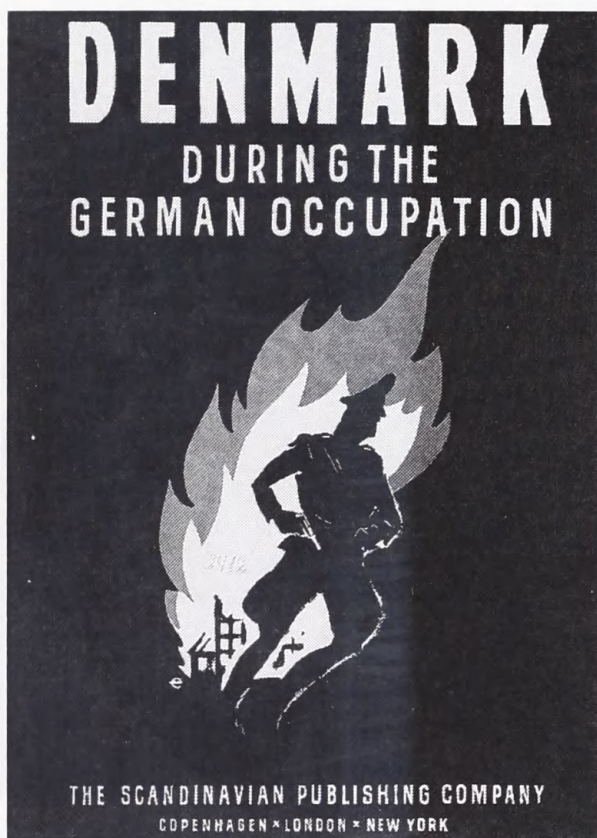

“En kær gæst” tegnede Jensenius i 1938 til Blæksprutten i anledning af luftmarskal Herman Görings besøg i Helsingør, hvor den socialdemokratiske borgmester rullede løberen ud med “Velkommen”. Motivet med den stygge ulv og den imødekommende lille gris, frit efter Walt Disney, symboliserer meget godt det tysk-danske forhold både i 30’erne og de første besættelsesår, selv om det skal understreges, at gæsten kun var kær for de meget få efter 9. april.

som forræderi at bevæge sig ud over dette stadium og modsætter sig ofte endnu over 50 år senere et andet syn på de år. Offentligheden og massemedierne har stort set villigt fulgt denne tradition. Det har været svært for forskningen at bevæge den offentlige mening i en række spørgsmål, der har antaget karakter af sakrosant nationalejendom. Det gør kun behovet for forøget og fornyet beskæftigelse så meget mere nødvendig. Danskerne vil gerne høre om andre europæiske landes manglende eller udeblevne selvopgør med den nære fortid. Deri-

mod forekommer det stadig ikke videre nærliggende at rykke ved holdninger til og synspunkter på Danmark i de såkaldt „fem onde år“.

Omvendt er der en omverden, som illustreret i ovenstående citat fra John Kenneth Galbraiths erindringer, der har et helt andet og alt andet end heroisk præget syn på Danmark i besættelsesårene. Det behøver ikke nødvendigvis være på grund af mangel på kendskab til den danske indsats. Såvel de lokale danske patrioter som verdensborgere a la Galbraith har uanset videns-

Set tilbageskuende efter maj 1945 havde de fem år i tyske lænker været præget af modstand og kamp, og som sådan blev historien derom solgt allerede på bogomslagene med brændende bål efter sabotage. Her eksempler beregnet til hjemmemarkedet og den store verden.

niveau haft let ved generalisere. Proportionerne mangler. Denne bibliografi er et værktøj til at skaffe proportioner i dansk besættelsestidshistorie.

“De fem onde år” som nationalt monument

”Efter krigen blev besættelsestiden til en myte om det danske folks seje modstand mod den tyske besættelsesmagt - en heroisk oprustning med tilbagevirkende kraft, der fortrængte de moralske og politiske tømmermænd oven på det mest lusede kapitel af Danmarkshistorien.

Dermed skal frihedskampen på ingen måde bagatelliseres; uden de fåtalliges spontane NEJ til overmagten

ville Danmark have mistet det sidste gran af selvrespekt under vægten af de ydmygende begivenheder“.

Nina Bjørnboe: *Manden, der overlevede sin skæbne*. 1981, s. 238.

I dansk selvforståelse er der ikke hang til monumentalisering af fortiden, kun lige det strengt nødvendige. Skolebørnene skal til Dybbøl Mølle og på Museet for Danmarks Frihedskamp, men ellers er der ikke den samme nære „fortidsforvaltning“ i Danmark som i en del af de omliggende lande. Sverige, Tyskland eller Østrig for eksempel, for slet ikke at tage Frankrig. Eller er der ikke? Udlændinge i Danmark lægger mere mærke til dansk selvscenesættelse

og fortidsforvaltning, end danskerne selv gør. Som danskere lægger mere mærke til krigsmonumenterne i Østeuropa end de lokale befolkninger.

Danskerne har skabt Danmarkshistoriens største nationale monument i „De fem onde år“ 1940-45. Her skal monument forstås i den bredeste betydning af ordet. Det er et monument i sten, i skrift, på film, men det er nok så meget et monument i den danske selvforståelse. Der er næppe det skolebarn, der ikke indlæres en proportionsløs udgave af „modstandskampen“, og de bredt formidlende Danmarkshistorier dvæler længe ved frihedskampen, da Danmark bød overmagten trods, og de danske jøder blev reddet. Det er så kært et nationalt arvegods, at mindehøjtideligheden ved 50-året for befrielsen i 1995 slog alle rekorder. Var det fordi det skulle være sidste gang - eller fordi det er en af de ting, danskerne virkelig kan samles om? En af de grundlæggende værdier for efterkrigsdanskeren. Det kan nemlig ikke kun være årgangene fra dengang, der holder liv i minderne. Monumentet „de fem onde år“ er blevet indlejret i enhver danskers bevidsthed.

Derfor er den ydre monumentalisering i sten også en selvfølge. Der er ikke det sogn eller den kommune, der ikke i parker, bygninger eller på et historisk sted har mindesmærker for besættelsestiden. Danskerne vader i mindesmærker for de år. Jeg har gået i en folkeskole med en mindetavle for faldne elever; jeg har også gået på et gymnasium med mindetavle for faldne elever; jeg har endelig gået på et universitet med en mindetavle for faldne stu-

De skønlitterære forfattere holdt sig heller ikke tilbage. Sabotørromaner var i høj kurs. Bent Demer var meget tidligt ude; han skrev - men ikke forgæves under udlændighed i Sverige, og såvel titel som omslag, København oplyst af sabotage, lader ikke tvivl tilbage om den førte kamp og dens betydning.

derende. Her er der den variant, at også nogle bygningsarbejdere var faldet. Som student stod jeg i årevis daglig af og på ved et busstoppested, hvor der var et mindesmærke for tidligere KZ-fanger. Hvis man vil åbne øjnene og se det, omgiver danskerne sig med mange ydre tegn på den tid. Der er ingen tvivl om, at det har betydet noget helt særligt for den generation, der gennemlevede de år.

Ser man godt efter, når man kommer omkring til monumenterne, opdager man, at der er en hel del Tordenskjolds soldater. Navne går igen. En

mand dræbt i xkøbing, der kom fra ystad, havde gået i zskole, var medlem af æparti og begravet på kirkegården i økøbing, kan meget vel have både to og tre mindesmærker for sig. Der er mange byer, institutioner og organisationer, der vil have andel i æren ved at mindes den døde. Og al ære for den døde, men den meget liberale danske opsætning af mindesmærker kan være med til at skjule nogle proportioner. Ofrenes og tabenes antal er blandt dem. De tal står sjældent markeret i skolebøgerne, og da slet ikke, så de bliver sat i forhold til udlandets, f. eks. det besatte Hollands tab eller nogle af de østeuropæiske landes store ofre. Bogen om den danske modstandskamps faldne får ikke tallet over 1.000, og så har definitionen på en „falden“ dansker måttet strækkes på både den ene og den anden måde. Hvem ville f. eks. have anet, at medlemmer af Den danske Brigade i Sverige, der under en øvelse skød genvej og druknede i en sø, faldt i modstandskampen? Eller hvad med den raske frihedskæmper, der kørte galt i en bil under tjenesten uger efter befrielsen 1945 og blev slået ihjel. Han „faldt“ også, lige som det talrige antal medkæmpere, som ikke rigtigt kunne håndtere våbnene og kom af dage ved diverse skudulykker efter 5. maj 1945, hvor der hverken var en tysker eller tyskerhåndlanger i syne. De er alle regnet som faldne. Og dog når vi ikke over de tusinde regulært faldne.² Hertil skal naturligvis lægges de døde i fængsler og koncentrationslejre og omkomne søfolk, som ikke var tilknyttet modstandsbevægelsen eller Den danske Brigade (som ingen andel havde i modstandskampen).

Stadig er det nogle få tusinde, vi taler om. Dertil skal lægges nogle tusinde, som fik alvorlige fysiske og/eller psykiske mén. Både tabene og de påførte lielser er særdeles smertelige, men det lader sig i 6. årti efter befrielsen stadig gøre at komme uden om de trods alt meget begrænsede danske tab og ofre i forhold til de krigsførende magters. En omverden, der i modsætning til Danmark førte væbnet krig med Tyskland; som i modsætning til Danmark blev behandlet som andenrangsnationer og fjender og led ofre og tab i forhold dertil. Hvor der „til landets bedste“ i Danmark blev samarbejdet, mere end der blev ydet modstand, så vi kunne træde ud af krigen efter at have levet i et lille smørhul.

„Smørhulsopfattelsen“ af et med Tyskland samarbejdende Danmark havde ikke kun ringe, men umulige kår efter befrielsen i et patriotisk stærkt optændt land, der havde travlt med at placere sig på vindernes parti. Det er forståeligt, at det var sådan. Det er også meget vigtigt, at de aktive patrioter fra dengang, så få de var, får deres indsats værdsat. Danskerne har færre frihedskæmpere, end de tror, at takke for mere, end de er klar over. Det er til nød også forståeligt, at patrioternes børn råber op over ethvert tilløb til at rokke ved det en gang opstillede nationale monument, men det bliver betænkeligt, hvis patrioternes børnebørn vil indtage samme holdning. Hvornår er besættelsestiden på så tilstrækkelig lang tids afstand, at den ikke længere skal læses individuelt igennem et fåtals heroiske indsats, men kan betragtes ud fra det store flertals

Den usynlige Hær

passivitet og i forhold til en reelt kæmpende omverden?

Denne bibliografi stiller det nationale monument til skue i flest mulige af dets mange facetter og varianter. I dets fulde udstrækning, men også i dets begrænsning og selvtilstrækkelighed. Alle kommer til orde. Mange helte og få skurke. De glade og de skuffede. De få modige, de mange medløbere, og de endnu flere, der efferationaliserer sig med. Dem, der ser besættelsesårene som en stjernestund i Danmarkshistorien, og dem, der betragter det som det mest

lusede kapitel. Det var måske snarere begge dele, hvilket ikke er det samme som, at sandheden ligger midt imellem.

Her kæmper i mylderet af bøger og tidsskriftsartikler den videnskabelige forskning en svær og endnu ikke vundet kamp for at formidle billedet af Danmark 1940-45 i et europæisk perspektiv. På en gang uden blind heroisering og uden despekt.

Sabotøromanerne førte til sabotørfilm. Her forsiderne af filmprogrammerne til - Den usynlige Hær (foregående side), hvor frihedskæmperne på flammende baggrund har fået gang i et af de helt store maskingeværer og til De røde Enge, hvor de romantiske strenge anslås på baggrund af tidens farer og alvor.

Besættelsestiden - demokratiets „pause“

The Danish government did play a somewhat Pétain-like role, giving eight torpedo boats in February 1941, later announcing formation of a volunteer corps to fight against the Soviet Union, and also signing the Anti-Comintern Pact“.

Stanley G. Payne: *A History of Fascism 1914-1945*. London 1995, s. 421.

Der er skrevet så meget om tiden, og forskerne har svært ved at vinde gehør for deres synspunkter. Hvorfor så blive ved? Hvad er så tiltrækkende ved perioden? For det første det, at der er en så stor og almen en bevidsthed om perioden. Der er ikke mange, der ikke har en mening om tiden, ja har et billede af, hvad der foregik. Derfor reagerer de også, når indlejrede opfattelser drages i tvivl. Derfor er der særlige muligheder for både at arbejde med tiden og forestillingerne om tiden. Det burde udnyttes meget mere, end tilfældet er. Samtidig kunne det være med til at korrigere nogle af de mest udbredte misforståelser om perioden. F. eks. den som endnu i 1995 kolporteres, at mere end 90 % af danskerne i 1944 var villige til at ofre alt, hvad de ejede for et tysk nederlag.³ Eller de erindringer, udgivet 1992, der nærmest giver det indtryk af, at det var daglig kost, at der blev ført krig i gaderne.⁴ 50-års jubilæet for befrielsen har endnu ikke befriet litteraturen for „de hurra-skildringer der lader Jensen og Olsen komme på gaden med bazookaen allerede den 10. april“.⁵ - 1940 naturligvis.

For det andet var det „demokratiets pause“. På intet andet tidspunkt under dansk parlamentarisme i det 20. århundrede har en regering regeret videre med en opposition, der fik mundkurv på eller direkte blev forbudt og forfulgt. Hvordan optræder og handler de store ansvarlige partier, organisationerne og deres ledere i den situation. Udnytter de situationen? Hvilke hensyn tager de? Hvilke interesser varetager de? Hvad får dem til at forbyde den danske

kommunisme, begå grundlovsbrud og internere medborgere i et større antal, end besættelsesmagten havde bedt om. Hvorfor tillader regeringen danskeres deltagelse i kamp på østfronten, mens den forfølger medborgere, som mener noget andet om samarbejdspolitikken. „Demokratiets pause“ er bl.a. også en studie i, hvordan nogle politikere handler, når de er fri for opposition. Dernæst er det nærliggende også at spørge, hvorfor de handlede, som de gjorde. Var det mon kun af hensyn til besættelsesmagtens krav og den nationale interesse, at Socialdemokratiets ledelse søgte at få alle kommunister fjernet fra fagforeningerne? Tjente det kun landets bedste? Eller var det også partipolitisk bekvemt. De afholdte valg i 1943 viser noget om, hvor langt regeringen ville gå for at legitimere sig under de givne forhold. Den indrettede sig. Ville danske valgobservatører i 1999 kalde det et frit valg, der kunne bruges til andet end regeringens formål? Oppositionen blev bekæmpet, men var det kun med demokratiske midler? I august 1943 led regeringen og interesseorganisationerne, ikke mindst de socialdemokratisk dominerede fagforeninger det største prestigetab i deres historie. Provinsens augustoprør udviklede sig på trods af de såkaldt ansvarlige kredse. Det står der svært lidt om i fagforeningernes talrige festskrifter.

Nogle af rigets bedste mænd vejrede også morgenluft. Mænd fra det tunge erhvervsliv var ude efter magt og ministertaburetter, nu da der alligevel var demokratisk pause. En enkelt nationalt opgejlet historiker (Vilh. la Cour) fandt vej til disse kredse. Politikerne

ønskede dog ikke at give dem den chance, så de blev i stedet hjulpet med regeringsbilligede arbejder for værnemagten mod til gengæld ikke at overdrive profitten. At opskruede priser kompenserede for overskudskontrollen, er en anden sag. Det store erhvervslivs politiske livsforsikring og håndtering af værnemagtsarbejderne er endnu et uskrevet kapitel, mens småfiskenes til en vis grad blev skrevet under retsopgøret.

Den opposition, som regeringen godt kunne regere foruden, gjorde sig imidlertid så meget gældende, at politikerne af hensyn til deres egen fremtid i august 1943 gik i dækning af departementschefstyret. I realiteten skulle der samarbejdes videre med besættelsesmagten til landets bedste, men ikke længere med politikerne i første parket. De fik i stedet travlt med at inddæmme oppositionen, og da det ikke lykkedes, i stedet at omklamre den. Omklamringen var næsten fuldstændig i maj 1945, og jeg er her fremme ved den tredje grund til, at „demokratiets pause“ er så interessant. Det er opgørelsen af boet efter „demokratiets pause“. De ansvarlige politikere og partier fik pludselig stor lyst til at være uansvarlige og løbe fra deres handlinger og politik under pausen og give nye begrundelser for deres handlinger. Der var „en ny situation“, som det hedder i politikerjargon, og der var tillige både modstandsbevægelsen, folkestemningen og krigens sejrherre at tage hensyn til. Befrielsesregeringen er et enestående eksempel på dansk konsensusvilje, et historisk kompromis uden lige før 1990'erne, forfølgere og forfulgte, lov-

givere og dømte, fangevogtere og fanger i samme regering.

Det var ikke kun lovgivningen, der var med tilbagevirkende kraft i 1945. Det var kampen mod nazismen også. Dette er et uhyre interessant og fascinerede arbejdsfelt for en historiker. Folkestemningen er en meget letbevægelig størrelse. Dengang som nu. Nu ville de fleste ikke kun være på vindernes parti, de ville også være aktive i modstandskampen. Ifølge en Gallupundersøgelse i juni 1948 var op mod 300.000 danskere ved krigens slutning tilknyttet den organiserede modstandsbevægelse. Det var mændene, der førte an. I aldersgruppen af mænd mellem 17 og 65 hævdede 17%, at de havde været tilknyttet en modstandsgruppe.⁶ De virkelige tal er en brøkdel deraf, men danskerne var kommet ind i den fase, som de endnu ikke er ude af igen, at det gælder om at have været med i hver by og hvert sogn. Historien skæres på vej mod årtusindskiftet stadig til efter den læst. Den har en meget levedygtig appel i den version. Og blandt de samtidige skribenter er der i erindringsbøger og utrykte beretninger kappestrid om at have været antinazister og aktive så tidligt som muligt.

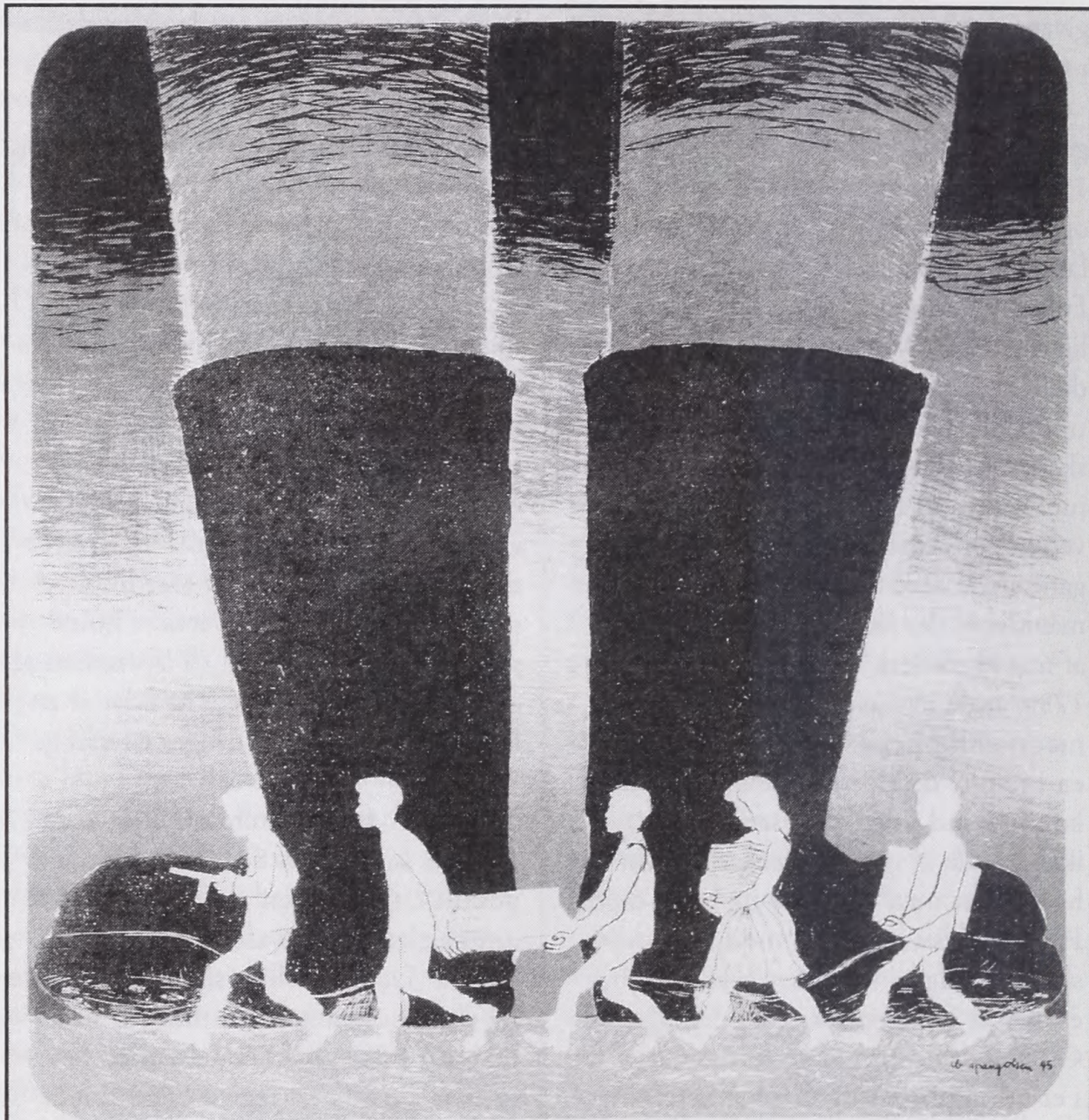
Der er så mange lag og facetter at gribe fat i, at det vil føre for vidt at komme ind på dem alle. Trygheden ved at have fundet noget entydigt godt og rigtigt i tiden 1940-45 har fremkaldt beretninger og fremstillinger landet over, hvor man lokalt indskriver sig i den store historie, af og til uden megen substans, detaljer som navne, tider og steder, der lader sig kontrollere, kan være udeladt eller sløret, men der er

en skabelon at skrive over rækkende fra besættelse til befrielse med mange gennemkommende ingredienser. Det er blevet en selvstændig genre, hvis man er venlig, og en stereotyp, når man har læst 5 eksempler af slagsen. Her er et stort stof til bevidstheds- og traditionshistorien.

Der er også et omfattende materiale til at vurdere, hvordan politikerne har ageret, og måske hvordan de vil håndtere en ny demokratisk pause, hvis en sådan skulle komme under et eller andet påskud, i kraft af en krise eller et udenlandsk diktat. Dertil, hvordan de i ly af „pausen“ under besættelsen lader det tunge erhvervsliv holde vægten oppe. Hensynet til bevarelsen af arbejdspladser på danske hænder er en begrundelse, der kan bruges til mange ting.

Hans Kirchhoff afsluttede i 1994 et bidrag om Socialdemokratiets politik under krigen med spørgsmålet, om partiet ikke led skade på sin sjæl derved. Der blev slugt så mange kameler og truffet sådanne beslutninger, som ikke var i overensstemmelse med bevægelsens værdisæt.⁷ Jeg vil her udbrede spørgsmålet til at omfatte hele statsadministrationen og de ledende partier og politikere. Var der ikke noget, der led skade, da de omstillede sig til en ny situation ved at løbe fra fortiden og finde på nye forklaringer for en ført politik?⁸

Landets skiftende regeringer og statsadministrationen mangler i dag tilsyneladende ikke undskyldninger, når de skal finde forklaringer på, at tidligere regeringer har ført befolkningen bag lyset eller direkte lyver mod bedre vidende. Behandlingen af Thule-fangerne

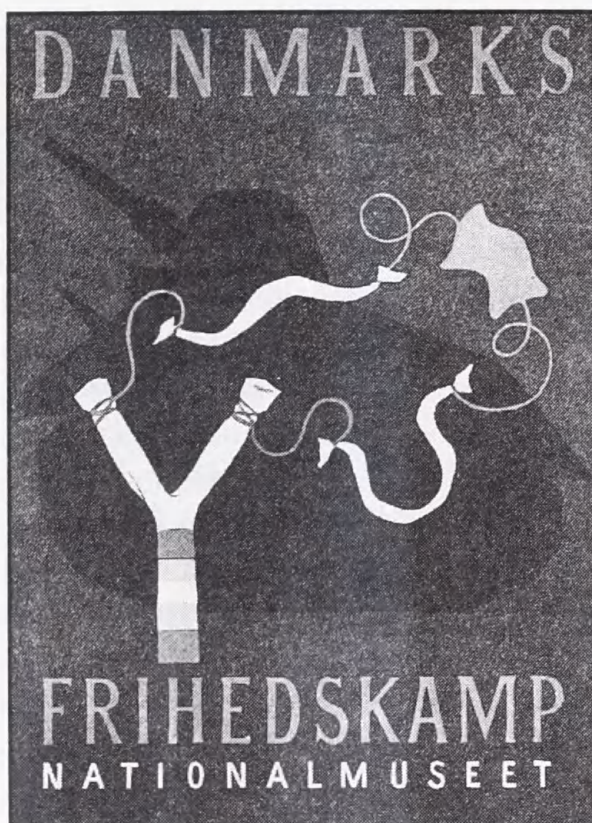

FRIHEDSRAADETS UDSTILLING

Det kæmpende Danmark

FRIMURERLOGEN

JULI - AUGUST 1945

Tilsyneladende lagde både plakaten til Frihedsrådets udstilling om modstandskampen 1945 (se foregående side) og Nationalmuseets udstillingsplakat 1948 afstand til den proportionsløse fremstilling af modstandskampen, og dog? Underliggende er symbolikken i begge tilfælde kampen mod overmagten, David mod Goliath, og udstillingernes indhold bidrog til at understrege den danske modstands andel i den militære sejr.

er blot et af de grove efterkrigseksempler, som er kommet frem på det seneste, men enestående er det ikke. Måske markerer besættelsestidens demokratiske pause et skel i dansk parlamentarisk historie derved, at det troværdighedstab, som samlingsregeringen led, aldrig er blevet genoprettet, og skiftende regeringer og administrationer i erkendelse heraf har sænket den moralske tærskel for, hvad de kan byde befolkningen. Der vil

være mistro, hvad enten de regerende siger sandheden eller ej. Har „demokratiets pause“ godt skjult af besættelsestidsmonumentet haft den konsekvens, er der kun så meget større grund til at beskæftige sig med tiden og få gjort skaderne gode igen. Det vil på den ene side indebære at kunne stå ved en gang ført politik, også under en ændret folkestemning, og for det andet at kunne tage afstand fra tidligere fejltagelser ved både at sige undskyld og søge at gøre skaden god igen.

Så er der det besatte kulturliv. Det er der hidtil ikke lavet mange undersøgelser af. Det vil blive uhyre interessant ikke mindst i lyset en senere tids efterrationaliseringer, som indebærer, at her er en frodig jagtmark for kontrastering af holdninger og stemninger blandt danskere, der ikke repræsenterede magten. Nogle spørgsmål kunne være: Var det besatte kulturliv så meget anderledes end det havde været i 1930'erne? Det „frie“ kulturliv tog sig for 95%’s eller endnu meres vedkommende ud som uforpligtende underholdning før krigen. Siden blev det bundet på hånd og mund. Blev kulturen da drabeligt meget mere engageret i den omgivende verden af det nationale anstrøg, visse dele af den tillagde sig under en del af besættelsen. Det kan godt være, at det er de små forskelle, der tæller, men de er i hvert fald blevet set gennem kraftige patriotiske forstørrelsesglas af stort set alle, der *siden* har skrevet om kulturlivet dengang. Det var pludseligt voldsomt som kulturens repræsentanter skulle passe på med at udtrykke det ene eller det andet i betragtning af, at de for

flertallets vedkommende hidtil ikke havde næret ønsket om at udtrykke noget som helst.⁹ Det gælder for holdet til Det tredje Rige, nazismen, de tyske flygtninge, Franco-Spanien osv, osv.

Når det gælder emner som demokratiets pause, folkestemningen og det besatte kulturliv, er det nødvendigt at kaste blikket både bagud til 1930'erne og fremad til efterkrigstiden og se samtidens Danmark i et internationalt perspektiv. Det kunne være med til at justere den nationale selvforherligelse. Bring den fra de absurde højder til nøgtern indsigt i tidens vilkår, så forskellige de var.

Kolde forskerhjerner og glødende patrioter

30 år efter gør en docent ved Odense Universitet jernbanesabotage under besættelsen til sit speciale. Han kommer til det resultat, at dens effekt var ringe eller nul. Så lærd han end er, burde han anvende sin kolde hjerne til noget andet. Han var i hvert fald ikke med derude i de mørke nætter, så ikke standsede tog eller det slid, det kostede at reparere skaden. For ikke at tale om sorgen over de døde“.

Poul Borchsenius: *Sød vin og galde. Fra Odense til Verdens Ende*. 1977, s. 123.

Der er intet usædvanligt i, at den samtidshistoriske forskning kommer i modsætning til bestemte grupper, organisationers og interessers holdninger eller for den sags skyld flertallets opfattelse af den nære fortid. Fra andre europæiske lande er det vel-

kendt, hvordan den nære historie er blevet retoucheret, fortrængt eller omdannet, og at den historiske forsknings resultater derfor er blevet negligeret, eller direkte har været uønskede. Waldheim-affæren i 1980'erne er i den henseende meget interessant, fordi den havde så udtalte politiske aspekter. Østrigs regering var enig med folkeflertallet om en opfattelse af tiden 1938-45, hvor østrikerne og blandt dem Waldheim kun havde gjort deres pligt. Over for dem stod historikerne, der tegner billedet af et nazificeret land, hvor Hitler havde mange villige hjælpere. Historikernes resultater blev undsagt, og den østrigske regering gjorde sit bedste for at undertrykke en rapport om Waldheims tvivlsomme indsats under krigen.

Så voldsomt har modsætningerne ikke været trukket op omkring dansk besættelsestidsforskning, men i princippet er der tale om samme type konflikt. Der er historier, som betydende dele af offentligheden ikke vil have frem. Dansk besættelsestidsforskning begyndte under den kolde krig og var først et enmandsprojekt. Jørgen Hæstrup var ene om at udgøre forskningens første generation med arbejder om modstandsbevægelsens kontakt med England og modstandsbevægelsens organisation (1954, 1959). Disse arbejder vakte en sådan opsigt, at der kunne dannes et videnskabeligt selskab (Udgiver-selskabet for Danmarks nyeste Historie) og skabes finansielt grundlag for forskningens anden generation efter 1960. En stribe unge forskere tog forskellige aspekter op, fire fik universitetsansættelse, og de kom til at dominere dansk

samtidshistorisk forskning i en generation. Besættelsestidsforskningen fylder forholdsvis meget i den seneste generation af samtidshistorikeres videnskabelige arbejde. De fire har ikke sluppet taget endnu, men har stort set formået at præge besættelsesforskningens tredje generation med hensyn til både emne- og metodevalg. De har også gennem anmeldelsesinstitutionen og disputatsbedømmelser præget og påvirket holdningen til den øvrige litteratur om emnet. Det er ikke ensbetydende med, at der har været tale om ensretning, endsige enighed, men der har bl.a. været det faglige rum, som gav styrke til at arbejde selvstændigt og uafhængigt af diverse eksterne pressionsgruppers interesser. Det samme kan ikke siges om f. eks. virksomheden på og omkring Museet for Danmarks Frihedskamp, hvor en ukritisk patriotisk formidling af besættelsestiden gennem både udstillinger og bøger længe blev fastholdt af enkelte historikere, som optrådte som besættelsestidens kustoder.

Hæstrup hørte ikke til de kolde hjerner, selv om hans tobindsværk om modstandsbevægelsens organisation fra 1959 bl.a. førte til en generals fald. Til gengæld var han dybt præget af både oplevelserne under besættelsen og 1950'ernes koldkrig samt af en dyb respekt for de individer, han havde valgt som emner. Hvad ellers? kan man mene, når der er tale om et engageret menneske. Det diskvalificerer lige så lidt dengang som nu. Han søgte konsensus i synet på tiden og ikke mindst forhandlings- og samarbejdspolitikken. Modstandsbevægelsen havde gjort det rigtige,

og regeringen og statsadministrationen havde også gjort det rigtige.

Ikke alle i anden forskergeneration var sikre på, at begge dele kunne være rigtige på en gang, men det var Aage Trommer, der først rigtigt åbnede og uddybede kløften mellem den kritiske forskning og yndede og udbredte besættelsestidsforestillinger. Med disputatsen om jernbanesabotagens betydning i Danmark under anden verdenskrig (1971) skabte han sig på en gang stor videnskabelig prestige og vakte vrede følelser hos mennesker, der ikke ville have den historie. Trommer rokkede ved det nationale monument, så det kunne mærkes. Der var spørgsmål, som hverken skulle stilles eller søges besvaret. Jernbanesabotagens betydning skulle der ikke pilles ved. Senere besættelsesforskning har ikke vakt samme harme, men i adskillige tilfælde har aktører og samtidige taget til genmæle mod fremstillinger og undersøgelser, hvis resultater de ikke kunne lide. Det har givet debat, men næppe ændret indstillingen væsentligt hos nogle af parterne. Der er i brede kredse næppe opslutning bag f. eks. Trommers forskningsresultater om sabotagens betydning. De er valgt fra, fordi de ikke passer med det billede, man vil have, har valgt at opretholde om besættelsestiden. I en række tilfælde har forskningens kritikere valgt at gå efter både forskerens resultater og forskeren selv for at skyde pågældende usaglige motiver i skoene. Enkelte veteran-sammenslutninger og deres medlemsblade søger på den måde at bevare det konstruerede nationale monument uden skrammer.

Fjerde forskergeneration af besættelsestidshistorikere er ved at markere sig. Nye emner bliver taget op, ældre undersøgt på ny og andre indgangsvinkler til stoffet prøvet af. Fortsat er besættelsestidshistorikerne dog en enklave, der må forsvare deres arbejder og resultater overfor en offentlighed, der ved bedre og ikke vil høre alt nyt. I den sammenhæng er det interessant, at efterkrigstidsforskerne ikke bliver mødt med samme holdning. Offentligheden er tilsyneladende villig til at tro hvad som helst om f. eks. dansk udenrigspolitik efter 1945 og afviser ikke historikerne, når der bliver lagt nyt frem om f. eks. Grønland eller atomvåbenpolitikken. Splittelsen mellem forskere og offentlighed er overvejende begrænset til tiden 1940-45 og modstandskampen. Det er nemlig i den tid, særlige værdier er indlejret. Derfor har den også fortsat en særlig interesse.

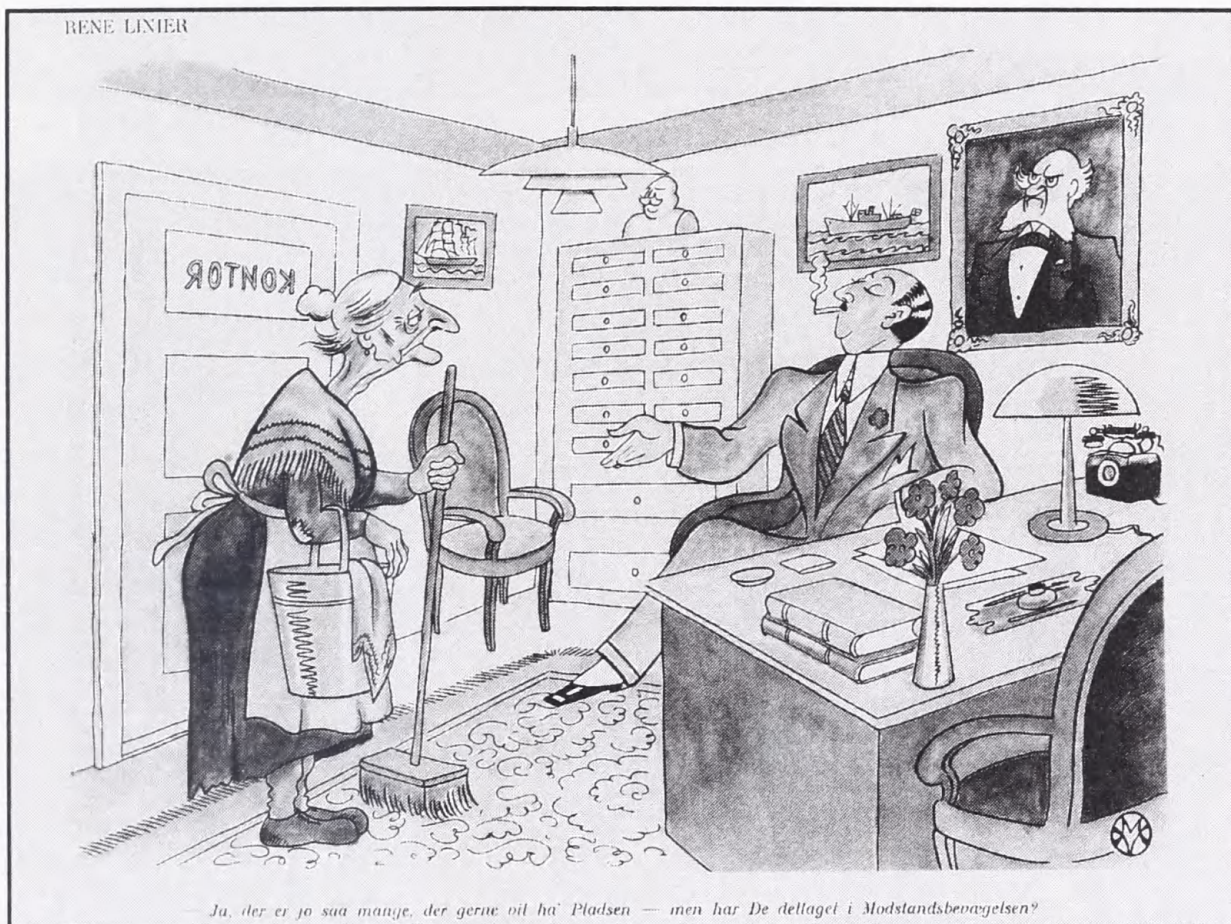
Foreningen Frihedskampens Veteraner holdt sit årsmøde 1999 på Christiansborg i Folketingets fællessal. Det er i sig selv en markering af status. Foreningens formand Knud Mølgaard aflagde beretning og omtalte bl.a. årets nye bøger om besættelsestiden, heriblandt en bog „om de „landsmænd“, der valgte at gå i krig under hagekors og Dannebrog“. Formanden sætter, som det kan læses, stadig i 1999 anførselstegn omkring ordet landsmænd. Han er en dinosaur ved årtusindskiftet. De østfrontfrivillige var landsmænd, hvad enten han kan lide dem eller ej. Men endnu videre går han derefter: „Alle disse bøger er historisk sobre, mens formanden ikke ville sige det samme om

„de såkaldte historikere i Roskilde og Århus“, som han betragtede dem“. ¹⁰ Hvad de såkaldte Århus-historikerne angår, så fremgår det ikke, hvad der aktuelt fremkalder dette udfald, men mere end kuriøst er det, at historikerne fra Roskilde afskrives i samme sætning, da det netop er tre kandidater fra dette universitet, som har skrevet bogen om de østfrontfrivillige. ¹¹ Når man skyder med spredehagl, rammer man i flæng. Angrebet er givetvis (med urette) rettet mod Claus Brylds og Anette Warrings bog ¹², men uanset om man er enig med de to historikere eller ej, er denne skæren historikere fra dette eller hint universitet eller en bestemt generation over en kam symptomatisk. Og hvad soberheden angår, så kan dette årsmøde næppe være et bedre eksempel på, hvor skillelinien også fortsat fremover må drages mellem kolde forskerhjerter og glødende patrioter. Hvad enten Christiansborg lægger lokale til den slags forestillinger og sammenslutninger eller ej.

Der er ikke kommet en selvstændig samlet fremstilling af besættelsestidens historie af faghistorikere siden 1963, ¹³ og den uundværlige, men nu forældede *Besættelsens Hvem Hvad Hvor* fra 1965 optrykkes stadig med de få ændringer, der blev indføjet i 3. udgave i 1979. Både på forsknings- og formidlingssiden forestår der nye generationer en udfordring.

Det trykte monuments udvikling siden 1945

Med forbehold for, at der ikke endnu er foretaget noget systematisk registrering af den

— Ja, der er jo saa mange, der gerne vil ha' Pladsen — men har De deltaget i Modstandsbevægelsen?

“Rene Linier” 1945. Den efter maj 1945 omsiggribende danske modstandsbevægelse gjorde det til en kvalifikation i sig selv at “have været med”. Her er den variant af farisæismen spiddet i Blæksprutten 1945.

historiske litteratur for årene 1948-66 og 1977-89, og at denne bibliografi har andre afgrænsninger, som påvirker helhedsbilledet i forskellig retning, vil jeg alligevel mene, at hovedtendensen i den kvantitative udvikling med besættelsestiden på titelniveau ligger klar. Da der kun er tale om en generel tendensbeskrivelse, vil jeg stort set undlade at opgive eksakte tal i det følgende.

Der var umiddelbart efter befrielsen et meget stort marked for publikationer om besættelsesårene, flere forlag havde forberedt udgivelsen af store samlede fremstillinger, manuskripter var forberedt, så da befrielsesbudskabet lød, var

det også startskuddet til at få det sidste punktum sat og komme først med tryksager, film og anden formidling af de lige forgangne år. Dertil kommer, at befrielsen indebar en livlig debat i stort set alle de trykte medier eller i det mindste blev markeret. Det sidste gælder ud i de fjerneste hjørner af tidsskriftslitteraturen. Diskussioner af den førte politik, modstandskampen og retsopgøret fylder godt op. Årene fra maj 1945 til 1950 var titelantallet meget højt, det er ikke siden blevet overgået. Over en trediedel af alle de titler, der i dag er til rådighed stammer fra den periode.

I 1950'erne er antallet af tit-

DA4-R6392

Danmark besat

Bind 2 - 1941-42

BRISTEPUNKTET

Hesseldahl - Roland - Rehr

28

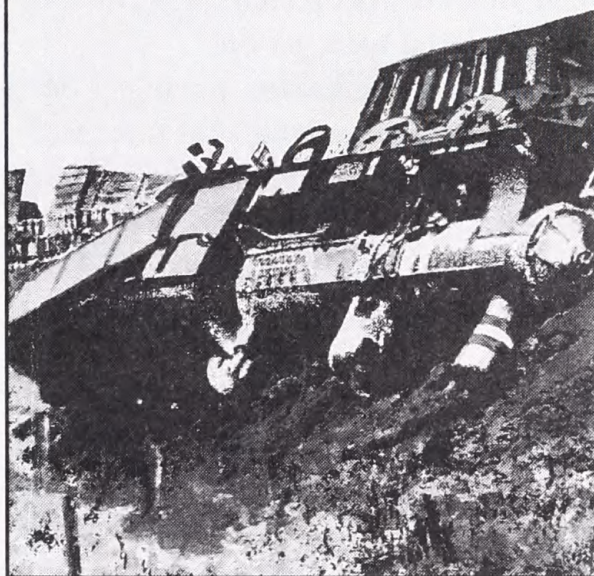
Det tog lang tid, før dansk besættelsehistorie kom som tegneserie. Til gengæld er det 1990-95 gjort meget ambitiøst i fem hefter af Hesseldahl, Roland, Rehr under den fælles titel Danmark besat. Et stort antal tegninger har dokumentariske fotografier m.m. som forlæg.

ler om besættelsestiden til gengæld det laveste overhovedet i efterkrigstiden. Både den kommercielle interesse, den folkelige og den faglige interesse var nede i en bølgedal. Selvfølgelig gav 10-året for befrielsen i 1955 anledning til en stigning i antallet af titler. Det første runde årstal blev markeret, som det er blevet siden. Der blev set tilbage, mindet og draget en lære. Samme virkning havde 20/15 og 25/20 året for besættelsen/befrielsen i 1960 og 1965, men vi skal efter 1965 for at iagttage en vedvarende større årsproduktion af titler om besættelsestiden på et niveau, der holder sig nogenlunde til 1979. Fra 1980, hvor 40-året for besættelsen og 35-året for befrielsen udløser det hidtil største antal titler siden 1950, og frem til 1985 overgås de forudgående 15 års årsproduktion generelt år for år.

I 1985 vælter antallet af bøger og artikler frem. Der kommer dobbelt så mange som i 1984. Antallet nærmer sig 350. Vi skal tilbage til 1940'erne for at nå samme niveau. Det var 40-året for befrielsen mere end 45-året for besættelsen, der trak interessen. På ny var kommercielle interesser på spil, men mere betød kombinationen af fagligt formidende udgivelser og de samtidige aktørers og medlevendes bidrag. Erindringer skulle videregives, de skrivende var kommet i den alder. Der var talrige kommuner, institutioner og foreninger, der ville være med til markeringen og investerede ressourcer. Efter denne eksponering af beskæftigelsen med besættelsestiden, falder interessen tilsyneladende i anden halvdel af 1980'erne til niveauet nær tiden før 1980. Det er pausen før det

TOLDSTRUP Kamp og sejr

GYLDENDAL

Den tidligere jyske nedkastningschef Toldstrup udsendte i 1976 en roman med forord af Jørgen Hæstrup (!), der hverken i titel, omslag eller indhold lader i tvivl om, hvad modstandskampen havde betydet og drejet sig om.

nye spring frem i 1990'erne, begyndende i 1990 med især markeringen af 50-året for befrielsen, der på ny bringer antallet af titler meget betydeligt i vejret, over 325, men altså uden at nå niveauet fra 1985. Alligevel er situationen i 1990'erne anderledes end i 1980'erne. Den store interesse i 1990 afløses ikke igen af et så stærkt faldende antal titler i de efterfølgende år, som tidligere set. Det gennemsnitlige titeltal er godt over 200 om året, det største siden 1940'erne,

selvfølgelig kulminerende i 1995. 50-året for befrielsen tømmer skuffer hos skribenter og udgivere og får andre til skrivemaskinen eller computeren. Det er niveauet fra 1947-48, som nås her med et titeltal på den anden side 550. Det er på grund af registreringssituationen endnu for tidligt at afgøre om niveauet helt vil holde fra og med 1997, men de foreløbige tal tyder på det.

Mere halsløs gerning er det at vove sig ud i en vurdering af litteraturens spredning på emner. Forsøget bliver alligevel gjort med alle mulige forbehold. Fordelingen af titler på bibliografiens 10 hovedgrupper tager sig sådan her ud:

1. Bibliografi. Historiografi. Arkiver. Hjælpemidler 1-199	2,7 %
2. Samlede fremstillinger 200-245	0,6 %
3. Forhandlings- og samarbejds politik ken 246-2760	34,3 %
4. Partier og antiparlamentariske kredse uden for samlingsregeringen 2761-2867	1,4 %
5. Forholdet til de allierede og Sverige. Danske i den frie verden 2868-3430	7,7 %
6. Modstandsbevægelsen 3431-4314	12,1 %
7. Samarbejde og modstand i enkelte byer og egne 4315-5358	14,2 %
8. Exil og flygtninge i Danmark 5359-5508	2,0 %
9. Befrielsen. Retsopgør og udrensning 5509-6413	12,3 %
10. Traditionsudvikling og fortidsforvaltning 6414-7322	12,4 %

Det siger i sig selv ikke så meget ud over at understrege, at gruppe 1 og 8 som venteligt ikke fylder meget i forhold til de øvrige grupper, men på den anden side kan man stille spørgsmålet, om der ikke er tale om så mange titler, at ingen af emnerne er forsømte. Gruppe 9 er også procentuelt kommet til at fylde meget, men det er ganske bibliografens valg. Havde en prioritering af retsopgøret ikke været valgt, ville antallet af titler i denne gruppe været faldet meget drastisk. Ligeledes med gruppe 10, som i sig selv naturligvis er endnu en konstruktion.

Traditionsudvikling og fortidsforvaltning er at finde i alle grupperne. I gruppe 10 er kun valgt noget af det materiale ud, som måske ellers ikke kommer med. Der kan altså heller ikke lægges noget videre i den procentandel. Gruppe 6 er måske mindre end forventeligt, men her må det straks tilføjes, at modstandskampen fylder meget godt op også i gruppe 7, foruden i flere af de andre grupper. Den procentdel er ikke udtryk for, hvor meget titler om modstandskampen udgør af det samlede antal titler. Det er heller ikke størrelsen af gruppe 3 om forhandlings- og samarbejds politikken, for ser man nærmere på indholdet, er gruppen så sammensat, at det først begynder at give mening, hvis man kan pege nogle større undergrupper ud, og det lader sig gøre ganske håndfast. Jeg nøjes med en. Det gælder 3.1. Litteraturen omkring 9. april, og det er jo ikke så overraskende for den, der selv har valgt at samle alle titler om emnet her. Tilsvarende fylder gruppe 9.1. Befrielsen, meget. Begge dele er

først og fremmest udtryk for bibliografens valg. På den ene side er der skrevet meget om de to nationale fixpunkter, på den anden side kunne en placering af emnerne under lokalitet i gruppe 7.0 havde bragt antallet meget væsentligt ned og sløret, at der er skrevet meget og mere end det fremgår derom. Også på anden måde spores bibliografens styrende hånd. Således i gruppe 3.5. Arbejdsmarkedets interesseorganisationer, hvor der er gjort en særlig indsats for at finde materiale frem. En anden prioritering kunne havde gjort denne delgruppe langt mere forsømt. Genveje via specialbibliografier, som den om politiet, gør naturligvis også, at af politiets rolle får fyldig dækning. Omvendt er der grupper, hvor en særlig indsats for at bringe materiale frem kun har givet mindre resultat. Det gælder f. eks. gruppe 3.19 Økonomiske og sociale forhold. Erhvervslivet, som måske ikke umiddelbart synes forsømt, men relativt er her en betydelig mangel på behandlinger, tilmed er de fleste foreliggende titler af ældre dato. 9.4. med tabernes stemmer er også en gruppe, hvor de meget få titler er et godt udtryk for, at der kun er skrevet lidt fra den kant. Det skyldes ikke manglende ihærdighed fra bibliografens side.

Afslutningsvis kan det have en vis interesse at undersøge, hvem der er repræsenteret med flest titler i bibliografien. Jeg har via personregistret fundet frem til de forfattere, der er repræsenteret med mere end 50 indførsler. Derpå har jeg skudt de personer ud, der helt overvejende har fungeret som redaktører. Det gælder Vilh. la Cour, Chr. Refslund, Max Schmidt og Aage

December 1985 F.V. BLADET Side 3

Da bedstefar (og Montgomery) vandt krigen!

Nu er bedstefar blevet ældre, han skal -på museum-
Har han evt. artefakter fra krigen? Er han meget velkommen til at aflevere disse til Museet for Danmarks Frihedskamp, Churchillparken, 1263 København K.
Tlf. 01-13 77 14.

Husk! I tiden 1.1.1986 til 31.1.1986 er der frit lejde til anonymt at aflevere våben og ammunition til Politiet, Forenaret og Frihedsmuseet. Frihedsmuseet har åbent dagligt fra kl. 11-15 (Blandeg lukket).

Har bedstefar en god beretning fra de -tem forbandede år-, vil Frihedsmuseet gerne have et brev med beretningen.

Vi glæder os til at høre fra bedstefar.

Venlig hilsen

Frihedskampens Veteraner

"Da bedstefar (og Montgomery) vandt krigen!" Veteranforenings selvfremsstilling i 1985.

Svendstorp. Tilbage er følgende forfattergruppe, placeret efter antallet af indførsler i registret:

Hans Kirchhoff
Henning Poulsen
Børge Outze
Jørgen Hæstrup
Jørgen H. Barfod
Aage Trommer
Henrik S. Nissen
Vagn Dybdahl

Måske vil gruppens sammensætning kunne overraske ved første øjekast. Af besættelsestidsgenerationens

egne er kun Børge Outze med, og han er endda kun sluppet med, fordi han både var redaktør og forfatter. Vagn Dybdahl er ikke besættelsestidshistoriker, men hans omfattende anmeldervirksomhed har sikret ham en plads i gruppen. I øvrigt er der kun tale om besættelsestidshistorikere af første og anden generation, så tilsyneladende dominerer de beskæftigelsen med besættelsestiden. Påny er det imidlertid delvis bibliografens valg, der spiller ind. Historikerne dominerer kun, fordi der valgt at tage anmeldelser fra visse tidsskrifter med (se nedenfor). Det er rollen som anmeldere, der bringer historikerne ind på listen som de mest produktive. Holder vi et øjeblik anmeldervirksomheden udenfor og går til gruppen med mellem 40 og 50 indførsler, vil to samtidige aktører træde

frem: Frode Jacobsen og Mogens Fog. Her har vi et par af de mest aktive skribenter af besættelsesgenerationen og to profiler, der selv er skrevet en del om. I øvrigt er det karakteristisk, hvor mange spredt over hele landet, der har været med til at rejse monumentet på skrift. Det er ikke en bestemt egn af landet, en bestemt social gruppe eller et særligt politisk ståsted, der har været afgørende med det ene forbehold, at det næsten udelukkende er dem, der jublede ved befrielsen, som har skrevet. Tabernes røster er som allerede nævnt meget få. Mest interessant er måske, at besættelsestiden har kaldt mennesker til at skrive, som ellers ikke ville have ytret sig på tryk. En generation har villet indskrive sig positivt i Danmarkshistorien.

Noter

- ¹ Manuskriptet til indledningen lå med undtagelse af et enkelt afsnit færdigt i 1997, hvorfor der ikke er taget hensyn til debatten omkring Claus Brylds og Anette Warrings vigtige *Besættelsen som kollektiv erindring*. 1998.
- ² Ib Damgaard Petersen (red.): *Faldne i Danmarks modstandskamp*. 1970. 2. udg. 1995.
- ³ Tage M. Larsen: *Minder fra en svunden tid*. 1995, s. 70.
- ⁴ Asger Hansen: Erindringer fra Frøslevlejren og Fårhuslejren. *Sønderjyske Årbøger* 1992, s. 155.
- ⁵ Hans Kirchhoffs formulering i en anmeldelse i *Historisk tidsskrift* 1982, s. 221.
- ⁶ Gallupundersøgelsen er referet hos O. F. Drostrup: *Ranumkonventet*. 1976, s. 148.
- ⁷ Hans Kirchhoff: Vor eksistenskamp er identisk med nationens kamp - Om Socialdemokratiets overlevelsesstrategi under

besættelsen. Forsøg på en syntese. *Årbog for arbejderbevægelsens historie* 1994, s. 13-63.

- ⁸ Jfr. Hans Kirchhoff i *Siden Saxo* 1987, 2, s. 39ff. og Claus Bryld: Den parlamentariske kommission og den politiske moral i dag. I anledning af Erik Ninn-Hansens bog „Ret færd - mellem jura og politik“. *Årsberetning fra Institut for historie og samfundsforhold* 1990, 1992, s. 83-91.
- ⁹ Se f. eks. Poul Sabroe: *Mit gyldenblonde liv*. 1971.
- ¹⁰ *FV-Bladet* 157, juni 1999, s. 15.
- ¹¹ Claus Bundgård Christensen, Niels Bo Poulsen, Peter Scharff Schmith: *Under hagekors og Dannebrog. Danskere i Waffen SS 1940-45*. 1998.
- ¹² Se note 1.
- ¹³ Hans Kirchhoff, Henrik S. Nissen, Henning Poulsen : *Besættelsestidens historie*. 1963.